

Мирончук Т. А.,

КНУ імені Т.Г.Шевченка, м. Київ,

Одарчук Н. А.,

ВНУ імені Лесі Українки, м. Луцьк

ОПОЗИТИВНІ ВІДНОШЕННЯ ЯК СЕМАНТИЧНИЙ ҐРУНТ ПРЕВЕНТИВНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ

У статті досліджується клас превентивних мовленнєвих актів, а також фактори, які спричиняють їх появу. Доводиться, що семантичною основою превентивів є категорія заперечення. Будучи одиницею діалогової взаємодії, превентиви базуються на опозитивних відношеннях.

Ключові слова: превентивні акти, респонсивна репліка, категорія заперечення, опозитивні відношення.

The article studies preventive speech acts as well as the factors which cause their appearing. The category of negation serves their semantic basis. Being a unit of the dialogue interaction preventives are based on the relations of opposition.

Key words: preventive speech acts, response, the category of negation, the relations of opposition.

Дослідження у сфері лінгвістики спілкування зосереджуються на всебічному вивченні одиниць діалогічного мовлення [6] на ґрунті соціального контексту [7] через фактор міжособистісної взаємодії [3], та механізми заперечення, серед яких знаходять своє місце превентивні висловлення. Прагматичний аналіз висловлень передбачає виявлення змістового боку мовленнєвого акту з урахуванням елементів інтенційного, інформаційно-модального, пресупозиційного, імплікативного, іллокутивного та пост- іллокутивного планів [11].

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю лінгвістики на вивчення функціонування мови та мовлення, всебічний аналіз мовленнєвого акту із залученням широкого екстралінгвістичного контексту. Назрілим є вивчення взаємодії факторів, які спричиняють появу та функціонування превентиву. **Метою** статті є визначення семантичного ґрунту превентивів шляхом виявлення особливостей функціонування превентиву як полііллокутивної одиниці мовлення. Поставленою метою передбачено коло конкретних **завдань**: виявити смислотворчий фундамент превентивів; визначити місце превентивів у площині спонукальності; встановити роль категорії заперечення і опозитивних відношень у формуванні превентивних мовленнєвих актів.

Превентив нами визначається як макроакт, іллокутивна сила якого полягає у попередженні дій, небажаних для одного з мовців. Він є

реплікою-реакцією, що вказує на неприйняття змісту стимулу та виражає або небажання мовця виконати адресований йому запит дії, інформації, точки зору або ж бажання не допустити їх у майбутньому. Превентив як макроакт об'єднує низку мовленнєвих актів. До них належать акти відмови, погрози, попередження та заборони [10]. Їх спільним тлом є кінцеві характеристики іллокуції – усунення передбачуваної несприятливої ситуації на підставі виявленої неприхильності мовця до партнера чи його наміру. Наприклад:

“What did they do?” Jondalar asked.

*“I just won’t talk about it in front of FILONIA” [Auel, c. 38] (акт відмови),
This particular curry is very hot – mind you’ve been warned [CIDE, c. 73] (акт попередження),*

If you don’t say her name I’ll knock you down [Brayfield, c. 155] (акт погрози),

– Is that good?

– Stop asking philosophical questions [Waller, c. 372] (акт заборони).

Висловлення, що складають клас превентиву ємні за своїм потенціалом здійснення впливу. Будучи респонсивними одиницями діалогічного мовлення, вони мають своєю ціллю передачу не раціональної інформації, що полягає у функції інформування, а передачу спонування, що викликає в адресата активізацію перцепторів вольової та емоційної сфер заради зміни його емоційного та вольового стану, а відтак і впливу на сферу цінностей і внутрішній світ комуніканта. Змістовими компонентами превентиву є такі комунікативні елементи як вищість рольового статусу мовця, владність і лідерство мовця, як сильної вольової мовної особистості, насадження ним світоглядних орієнтирів, програмування адресата на потрібну лінію поведінки, інтенсивність висловлення, що є результатом настійливості і настирливості мовця у досягненні своєї мети.

Превентив, будучи актом попередження небажаних результатів, є респонсивною дією на стимул і йде в розріз із очікуванням автора стимулу, тому зміст превентиву витікає з опозитивного характеру відношень стимул :: реакція і спирається на операцію прямого чи опосередкованого заперечення. Поняття заперечення поєднує два типи інформації: логічну, представлену значенням інакшості, нетотожності чи небуття [4, с. 17] і прагматичну, представлену семантичним відтінком негативності [9, с. 83]. З точки зору структурно-змістової організації превентиви засновуються на операції логіко-граматичного заперечення, як роз'єднаності з реплікою-стимулом і закреслення пропозиції стимулу.

Стосовно прагматики превентиви, будучи протидією на стимул, виражають негативне ставлення мовця до теми чи автора стимулу, відтворюючи небажання першого виконати запит. Йдеться про те, що превентиви не позбавлені семантики негативності. Тобто у площині оцінності пре-

вентив у значенні небажання мовця виконати запит уявляється протидією на негативно значимий йому зміст стимулу.

Дослідження внутрішньої семантики висловлення є недостатнім для розуміння його сутності як ланки комунікативного ланцюга. Будучи одиницею діалогової взаємодії, висловлення набуває статусу репліки, як структурно-змістової одиниці діалогічної єдності, і збагачується змістовно не лише відповідно до своєї семантико-граматичної організації, а й відповідно до логіко-синтаксичного зв'язку з іншою реплікою [1, с. 177].

Превентиви, будучи респонсивними за природою і репрезентуючи точку зору, що не узгоджується, а йде врозріз стимулу, засновуються на опозитивних відношеннях. Своїми витоками опозитивні відношення мають відношення різниці [8, с. 4]. Інтерпретація комунікантами одного й того ж референта мовної ситуації зумовлює виникнення невідповідності компонентів смислової структури, що у діалогічному мовленні виявляється у різній мірі неоднаковості понять (поглядів, позицій, налаштованості, інтенційних настанов). Сміслова невідповідність спричиняє виникнення опозитивної реакції, яка проявляється не лише інакшою точкою зору, що суперечить стимулу, але й ознакою довільності вибору, неочікуваністю та небажаністю реакції [12, с. 85].

Об'єднувальною підвалиною різних типів опозитивних відношень виступає категорія протиріччя, як універсальний спосіб виразу буття і зв'язків [5, с. 120]. Цією категорією інтегруються відношення протилежності, протиставлення та контрадикторності, які є смислотворчим фундаментом превентиву, та складають опозицію стимулу, який передає спонукування чи запит дії. У філософії визначається, що відношення протилежності виникають при операції зіставлення контрарних (полярних) сутностей; відношення протиставлення мають місце при операції зіставлення неоднорідних, неоднакових сутностей, але не полярних; а відношення контрадикторності з'являються при операції зіставленні однакових (тотожних) сутностей [2, с. 11].

Оскільки відношення протилежності породжують зміст роз'єднаності за рахунок зіставлення виключаючих понять, то опозицію директив :: превентив можна змодельовати на зразок Зроби :: Не зроблю, у якій протичлен позначає відсутність предикованої ознаки. Така опозиція має місце за наявності спонукального стимулу та експліцитної відмови чи заборони. Наприклад:

"In the name of God," said the priest, "if you're a Catholic Christian you've got to expect to suffer."

"I can't go against my nature," said Lou [Spark, с. 59].

Наявність у лексико-семантичній структурі стимулу суб'єкт-предикатної основи you've got to, якою передається спонукування, і прототипу відмови *I can't* у респонсивній репліці формує бінарну опозицію включеності полярних сутностей, як то *Do it :: I won't*.

Опозиція реплік директив :: превентив, які демонструють відношення протиставлення, має своєю основою операцію порівняння, якою сутності протистоять не контрарно, а пригранично, тобто зіставляються градуально. Відповідно таку опозицію складають не виключаючі, а неоднакові поняття, а при їх порівнянні визначається міра подібності/ відмінності чи співпадіння. Ця опозиція породжує зміст розузгодженості сутностей. Стверджується, що відношення протиставлення імплікують не виключеність, а альтернативу, і ставлять протичлен у залежність від обставин:

– *Let me go.*

– *Not until you've apologized for being nasty to everyone* [Osborne, c. 411].

У цьому зв'язку опозицію директив :: превентив можна змодельовати на зразок Зроби :: Ні, якщо, протичлен якої формує зміст інакшості, як неповноти відміни. Опозиція набуває таких ознак також, коли директив виражає спонування недирективно (через інформування чи вираження точки зору), і, відповідно, коли превентив виражений актами попередження чи погрози.

Якщо попередньо описаною опозицією на базі протиставлення виявляється несхожість різнорідних ознак, то опозицією, заснованою на контрадикторних зв'язках, розкривається несумісність тотожностей. Антагонізм однакових сутностей проявляється у результаті їх контактного/ суміжного протистояння, що викликає опірність. Опозицію стимул :: превентив можна змодельовати на зразок: Зроби :: Зроби. Змістом такої опозиції є дія проти дії на підставі акту уподібнення [2, с. 9-10], де превентив, як протичлен спонування, представлений зустрічним запитом дії, контрспонуванням наприклад:

"Don't boss me, my girl."

"You don't order me about" [Christie, c. 327].

Таким чином, опозицію директив :: превентив можна розглядати як таку, що розгортається за принципом побудови антонімічного ряду, у якому протилежні сутності протистоять як крайності, набуваючи змісту взаємовиключення; протиставні сутності розміщуються у проміжку логічного ряду, набуваючи характеристик неоднаковості; контрадикторні – зіставляються контактено як несумішувані, на підставі однаковості чи тотожності ознак.

Отримані підсумки аж ніяк не вичерпують досліджуваної проблеми. Наділяючи превентив характеристиками неприйняття стимулу, в подальшому можна простежити варіативність його змісту в залежності від особливостей стимулу, від соціального, вікового, гендерного статусу мовців та від конкретного комунікативного завдання.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики или о пользе спора // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М.: Наука, 1990. – С. 175-189.
2. Арутюнова Н. Д. Тождество и подобие (Заметки о взаимодействии концептов) // Тождество и подобие: сравнение и идентификация. – М., 1990. – С. 7-32.
3. Арутюнова Н. Д. Речеповеденческие акты и диалог // Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 643-660.
4. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. – М.: Наука, 1983. – 212 с.
5. Варшавская А. И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале совр. англ. яз.). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 135 с.
6. Галактионова И. В. Средства выражения согласия / несогласия в русском языке: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1995. – 242 с.
7. Крысин Л. П. Социальная маркированность языковых единиц // Вопросы языкознания. – 2000. – № 4. – С. 26-42.
8. Малімонова Н. В. Опозитивна реакція в сучасній англійській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 1996. – 182 с.
9. Маркелова Т. В. Оценка и оценочность // Семантическая структура слова и высказывания. – М., 1993. – С. 107-113.
10. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 15-26.
11. Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения: Учеб. пособие. – Калинин: КГУ, 1980. – 51 с.
12. Pomerantz A. Agreeing and Disagreeing with Assessments: Some Features of Preferred / Dispreferred Turn-shapes // Structures of Social Action. Study in conversation analysis. – Cambridge, 1984. – P. 57-101.